

ДО ПИТАННЯ КАРТИНИ СВІТУ ЯК ПАРАДИГМИ ТВОРЧОСТІ О. МЕССІАНА

У статті аналізуються світоглядні домінанти творчості О. Мессіана – одного з найвизначніших композиторів ХХ ст. Артикулюється теоцентрична модель світу, інспіруюча творчу інтенцію композитора.

Ключові слова: *Олів'є Мессіан, картина світу, музична теологія, теоцентризм, Індивідум, Віра, природа.*

Постановка проблеми у її загальному вигляді. Поняття «картина світу» з'явилося ще на початку ХVІІІ століття, однак, до середини ХІХ століття воно вживалося епізодично. Лише наприкінці ХІХ – початку ХХ століття про «картину світу» більш конкретно стали міркувати фізики. «Картина світу» як феномен культури постає у праці «Присмерк Європи» німецького філософа, історика і культуролога О. Шпенглер, який розглядає «картину світу» як творче, перехідне, національне пізнання Людиною світу [14]. В сучасному науковому дискурсі поняття «культурна картина світу» або ж «модель світу», на думку Т. Кубанової, сприймається як певна метафора, реалістичність якої може бути обмежена і описана текстами, переважно елітарної, релігійної і певною мірою, господарської субкультури суспільства, що історично збереглися та претендують на об'єднану характеристику всієї системи уяви про світ [5, с. 191].

Отож, як бачимо, йдеться про «мережу координат», за допомогою якої носії певної культури сприймають і усвідомлюють світ, малюють його образ. Важливо, що це цілісний образ, хоча він значною мірою залежить від світоглядних установок (релігійних, філософських, художніх, наукових тощо). Особливо цікавим і важливим стає цей «цілісний образ» коли перед нами – творчість такого масштабу, загадковості і витонченості, як О. Мессіана.

Аналіз останніх джерел, досліджень і публікацій. Як зазначає Н. Герасимова-Персидська, наукова революція в ХХ столітті – створення неklasичної фізичної теорії, відкриття квантової механіки, нові дані астрофізики та ін. – вплинула на науку в цілому та змінила картину світу [2, с. 327]. Якщо ж проектувати це поняття у мистецький простір, то «картина світу» постає базовим фундаментуючим началом художньо-мистецького світобачення та світорозуміння.

Ю. Чекан впроваджує до наукового обігу поняття «інтонаційний образ світу», що є осмисленим в індивідуальному досвіді аудіальним вираженням інтонаційно організованого просторово-часового континууму, що конкретизує суспільно-культурну норму [13, с. 10]. Очевидно, що поняття «інтонаційний образ світу» – характерне для музики як особливої форми духовної культури, де відображаються закономірності буття, а також естетичні та емоційні риси, розуміння яких уможливорює осягнення музичного мистецтва і його місця у світовій культурі. Музика у глобальній культурній картині світу створює свою особливу «музичну картину світу», яка є сукупністю жанрів, розміттям творів. При цьому, як зазначає Т. Левіна, «в об'єктивній картині світу музика посідає своє унікальне місце, створюючи новий культурологічний і естетичний простір – музичну картину світу» [6, с. 27].

До вивчення творчості О. Мессіана, а також дослідження окремих питань філософсько-естетичного змісту зверталось багато дослідників, серед яких – В. Екімовський, Т. Золозова, Р. Куницька, О. Самойленко, Ю. Холопов, Т. Цареградська та ін. Головним джерелом до розуміння картини світу композитора стали його власні праці «Трактат про ритм, колір та орнітологію» [11], «Техніка моєї музичної мови» [8] та ін. Важливим джерелом наукової інформації є також інтерв'ю Клода Самуеля з Олів'є Месіаном [10]. У даній статті автор також спирається на праці С. Аязбекової [1], Н. Герасимової-Персидської [2], Т. Кубанової [5], Т. Левіної [6]. Тимчасом недостатньо вивченим залишаються питання, пов'язані з категорією «картина світу», що потребує спеціального аналізу.

Мета статті – конкретизувати поняття «картина світу» як категорію парадигму світорозуміння, а також визначити особливості картини світу Олів'є Мессіана, яка опирається на фундаментальність, багатомірність і багатообразність зв'язків Людини зі Світом.

Парадигмою сучасного світорозуміння є філософське поняття «картина світу» або «образ світу», яке існує стільки, скільки й саме людство. Показово, що ця категорія є однією з найактуальніших проблем наукової рефлексії у ХХ ст., зокрема філософської, культурологічної та мистецтвознавчої. Картина світу – це універсальне, інтегральне інтелектуальне утворення свідомості, що зводить до єдиного цілого дані багатьох наук та постає найбільш широкою формою знання, в якій світ схоплюється у його цілісності [9, с. 107].

У центрі нашої уваги – виявлення стабільних, особливо характерних та впливових Індивідумів, які збагатили культурну картину

світу. Гносеологічний аспект картини світу Індивідума є центральним, що допомагає зрозуміти світ як сутність, як модус, як картину. Тому одною з важливих рис Індивідума є усвідомлення свого «художнього Я», що найяскравіше виявляється саме в музиці, має трансцендентний характер та полягає в тому, щоб якнайкраще представити Вічність Всесвіту.

Музичне мистецтво твориться через призму сприйняття композитора, якому найбільше властиве проникнення в емоційний стан Людини. Властиво, кожен композитор-класик міркує про зміст буття і з'являється перед нами як філософ, який у своїй творчості осмислює образно-психологічні концепції життя. Прикладом цього є картина світу французького композитора ХХ століття Олів'є Мессіана, яка, безперечно, вияскравлюється в його художньому «Я» і заслуговує уваги, оскільки Месіан створив свій неповторний музичний світ, свою оригінальну музичну мову, утвердив свій стиль композитора-новатора, для якого традиції музичної культури Франції завжди були визначальними.

Месіанівська картина світу належить до типу теоцентричної тому, що пріоритетом його творчості були Бог та релігія. Звичайно, упродовж минулих віків музика була тісно пов'язана з релігійним культом. У церковній музиці релігійні ознаки домінували над мистецькими, але внаслідок емансипації мистецтва композитор проявляється як особистість, яка, за твердженням теолога Йозефа Ратзінгера, винайшла щось цілком власне і цілком нове, яке ніхто ще ніде не робив і не думав робити [15, с. 25]. Польський дослідник Анджей Драгула стверджує, що для митця об'єктивний порядок відходить на другий план, а на перший – виходять суб'єктивні відчуття та чуттєвий досвід. Внаслідок цього змінюється картина світу, де гармонія світу і суб'єкту представлена через особисті відчуття. Суб'єкт приймає панування над образом, а вічний порядок замінений індивідуалізованою метафорою світу [15, с. 25].

«Переважає більшість творів Олів'є Мессіана пов'язана з релігійною тематикою, – констатує В. Екімовський. Належачи до багатьох видів і жанрів композиторської творчості, всі вони присвячуються «істинам католицької віри»[4, с. 34]. Так ми можемо висвітлити один із найбільш фундаментальних артефактів теологічної картини світу О. Мессіана – це Віра, що стає для нього провідним аспектом, і яку він яскраво втілював в музику впродовж всього життя («Явлення предвічної церкви», «Різдво Господнє», «Видіння

слова Амінь», «Три маленькі літургії», «Двадцять поглядів на немовля Ісуса» та ін.). Його кредо: «я маю щастя бути католиком»[10, с. 2] – керувало ним у його мистецьких пошуках і стало серцевиною його творчості. Т. Цареградська, наголошуючи, що це був його свідомий вибір і жертвне служіння, підкреслює: «Ставлення композитора до католицької церкви було чимось значно більшим, ніж проста належність до конфесії»[12, с. 25]. Цей висновок інспірували думки самого О. Мессіана. У трактаті «Техніка моєї музичної мови» він зазначає, що «прийшов до «істинної» музики, тобто духовної, музики, яка була би актом віри, музики, яка стосується будь яких тем, не припиняючи стосуватися Бога, одним словом, – дійсної музики, чия мова відкриває двері, наближує допоки віддалені зірки» [8, с. 7].

Прагнення композитора виразити «чудо Віри» [10, с. 5] було тісно пов'язане з відображенням музикою Любові як вищого почуття, зокрема і любові до природи. О. Мессіан стояв на позиціях св. Павла, який бачив в природі явлення одного з божественних ликів. Відтак природа – перш за все велика сила, в котрій можна розчинитися, це свого роду «Нірвана», втім найосновніше – природа чудесний учитель і ця остання властивість природи була для мене дуже корисною в моїй роботі, – визнає Мессіан [10, с. 8].

Важливою складовою теоцентричної картини світу О. Мессіана є поняття Часу, що є одним із «найдивніших божих творінь, оскільки він протилежний тому, хто вічний по своїй суті, тому, хто немає початку і кінця»[10, с. 8]. Власне розуміння та пошук часовості виступає провідним лейтмотивом філософсько-естетичного мислення композитора. Мессіан у своїй праці «Трактат про ритм, колір та орнітологію» опирається на висловлювання св. Томи, який зазначає, що «час і вічність це не те саме, але є тим що можна зауважити з приводу різниці, це те, що Вічність не має ні початку, ні кінця, а час має початок і кінець» [11, с. 26]. У своїй творчості Мессіан прагне відобразити часовість: відокремитися від часу і наблизитися до вічності в її перехідній площині. Це творить нову концепцію часовості, в якій час стає ніби вловимим. Такий підхід до трактування часу дозволив здійснити неможливе: Часом, як категорією, можна керувати. «Субстанційність Часу дозволяє проектувати на нього мережу взаємовідносин, які регламентуються ритмом. Час – то, що; Ритм – то, як» [12, с. 159]. Час і ритм трактуються Мессіаном інноваційно, композитор створює нову теорію ритму, яка визначила шляхи розвитку європейської музики ХХ століття, адже музика – це

мистецтво часу, яке ми сприймаємо через звучання, оформлене ритмічно. «Осмилення і акцентуація ритму, – зазначає А. Макіна, – одна з найбільш симптоматичних рис музики ХХ століття, і цей «ритмічний поворот», представлений такими визначними ритмістами як Ігор Стравінський, Олів'є Мессіан і П'єр Булез, за рядом ознак порівнюється з лінгвістичним поворотом у філософії» [7].

Знаменно, що Мессіану вдалося створити свій універсальний хронотоп – часопростір, для якого властива потужна енергія, наповнена ритмічною пульсацією. Про це свідчать цитати з Апокаліпсису, використані Мессіаном у передмові до найбільш грандіозного у своєму задумі камерно-інструментального твору «Квартет на кінець часу». «І побачив я Ангела, сповненого силами, що спускався з неба і був одягнений в хмару з райдугою над головою. І обличчя його було як сонце, і ноги його були як вогняні колони. Він поставив праву ногу на море і ліву на землю, підняв руку і звернувся до того, хто живе ввіки віків і сказав: не буде більше часу, але при звуках труби сьомого Ангела таїна Бога звершиться» [4, с. 66]. Наведена цитата засвідчує, що категорія часу є однією з провідних складових у теоцентричній картині світу О. Мессіана.

Художня домінанта творчості О. Мессіна полягає у його унікальності та універсальності сприйняття звукових барв. Прикметно, що відчуття кольору митець черпав ще з дитячих вражень, які залишилися від спостережень природи, вітражів середньовічних соборів Франції. Для композитора кольором стає гармонія і лад, які мають властивості змінюватися, рухатися, трансформуватися. Про свої кольорозвукові ідеї Мессіан писав: «Коли я слухаю, чи коли я читаю партитуру, сприймаючи її внутрішньо, я уявляю відповідні барви, що рухаються, кружляють, зливаються, як і звуки, котрі рухаються, кружляють та зливаються одночасно з ними» [10, с. 9]. В його трактуванні акорди змінюють своє забарвлення вже в момент обернення; поява нових відтінків кольору здійснюється внаслідок транспозиції мелодії; на забарвлення звуку впливає тембр того чи іншого інструменту; динаміка ж посилює чи послаблює інтенсивність кольору. Таким чином, Мессіан не ставив пріоритетів ні для звуку, ні для кольору, а вважав їх взаємозв'язаними.

Ця унікальна складова доповнює картину світу композитора. Прикладом цього є його твір «Хронохромія», в назві якого вже закладено філософію «кольору часу». Цей твір побудований на подвійному матеріалі: звуковому (мелодія) і часовому (ритміка). Концепція забарвлення Часу полягає у їх взаємодії, про що говорить компо-

зитор: «тривалості і пермутації тривалостей, котрі відчутні завдяки звуковій забарвленості (одні взаємно пояснюють інших), це справжній колір часу „Хронохромії”» [9, с. 54]. Це виключно оригінальний спосіб світовідчуття, який доповнює і поглиблює Месіанівську картину світу.

«В часи зневіри, коли я особливо ясно усвідомлюю всю безглуздість свого існування, коли звуки будь-якої музики видаються мені безпорадними, я згадую істинне обличчя музики, забуте у лісах, полях, горах, чи на морському узбережжі – спів птахів. Саме в цьому полягає для мене музика, музика природня, безіменна, що існує для задоволення, для того, щоб зустрічати схід сонця, зачаровувати кохану, розвіювати втому, – прощаючись з відтинком життя в момент, коли закінчується день і настає вечір...» [4, с. 186], – ці слова належать Олів'є Месіану, для якого пташиний спів – це первинна і найприродніша мелодія. Таким чином, це вияскравлює ще одну складову його картини світу.

Знайомство Месіана з орнітологією відбулося в юнацькі роки. Його вчитель Поль Дюка прищепив любов до пташиного співу і закликав слухати їх все життя. Згодом у своїх творах композитор відображає пташиний спів, тим самим творить неповторний та дивовижний звуковий світ. Прикладом цього є музична творчість, пов'язана з пташиною тематикою: «Чорний дрозд», «Пробудження птахів», «Екзотичні птахи», «Каталог птахів» та інші. «Птахи символічно асоціювались у композитора з провісниками Божими, – зазначає Т. Цареградська, – і тому логічно, що ці послання Месіан уважно вивчав і опрацьовував, знаходячи в них „неземну радість”» [12, с. 157]. Недарма Месіан називав їх своїми маленькими вчителями, чий спів відкрив композиторові новий музичний матеріал, який він інтерпретував засобами інструментальної музики.

Висновок. Таким чином, проаналізувавши складові, які концептуалізують образ світу Месіана, ми можемо підсумувати, що композитор універсалізує такі поняття як Віра, Любов, Природа, Час, барва, птахи тощо. Високий духовний зміст музики Месіана, система релігійних образів, що виражає сенс краси, гармонійності і трагічності світу, були детерміновані теоцентричною картиною світу композитора, творчість якого стала феноменом світової культури ХХ ст. Як зазначав Герман Гессе, героєм є той, «хто завдяки природі і вихованню дійшов до майже повного розчинення своєї особистості в її ієрархічній функції, не втративши однак тієї, сильної, свіжої чарівності, в якій і полягає цінність і аромат індивідуума» [3, с. 23].

Література

1. Аязбекова С. Картина мира этноса: Коркут-ата и философия музыки казахов. Монография / Сабина Аязбекова. – Астана, 2011. – 284 с.
2. Герасимова-Персидская Н. Музыка. Время. Пространство / Нина Герасимова-Персидская. – К.: Дух і літера, 2012. – 408 с.
3. Гессе Г. Игра в бисер / Герман Гессе. – Москва: Правда, 1992. – 496 с.
4. Екимовский В. Оливье Мессиаан: Жизнь и творчество / Виктор Екимовский. – М.: Советский композитор, 1987. – 304 с.
5. Кубанова Т. Картина мира как философское понятие и мировоззренческая система взглядов: история и перспективы изучения / Татьяна Кубанова // Общество. Среда. Развитие (Тerra Humana). – 2011. – Выпуск № 1. – С. 189–193.
6. Левіна Т. Філософські та духовні аспекти функціонування музичного мистецтва в сучасній культурній картині світу / Тетяна Левіна // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. Збірник наукових праць. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – Випуск XXV. – С. 22–28.
7. Макина А. Музыкальное время: философско-эстетические и музыковедческие концепции XX века / Анна Макина // Вопросы философии. – 2013. – Ч. 7. – С. 73–80. // [Электронный ресурс]. Режим доступа http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=795&Itemid=52
8. Месиан О. Техника моего музыкального языка / Оливье Мессиаан. – Москва: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1995. – 127 с.
9. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / Віктор Петрушенко. – Львів: «Магнолія 2006», 2011. – 352 с.
10. Самуель Клод. Беседы с Оливье Мессиааном / Клод Самуель // Советская музыка. – 1982. – Ч. 2. – С. 104–109.
11. Цареградская Т. Время и ритм в творчестве Оливье Мессиаана / Татьяна Цареградская. – М.: Классика-XXI, 2002. – 376 с.
12. Цареградская Т. О религиозности Мессиаана / Татьяна Цареградская // Век Мессиаана. Сборник статей. – Москва: Научно-издательский центр «Московская консерватория», 2011. – С. 25–30.
13. Чекан Ю. Інтонаційний образ світу як категорія історичного музикознавства: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства: спеціальність 17. 00. 03 музичне мистецтво / Юрій Чекан. Київ, 2010. – 32 с.
14. Шпенглер О. Закат Европы / Освальд Шпенглер. Москва: Мысль, 1998. Т. I. – 667 с.
15. Dragula A. Co ma muzyka do Boga oprócz tego, że można o Nim śpiewać Jak się jednak okazuje, ze wszystkich dziedzin sztuki to właśnie muzyka od samego początku traktowana była jako najbardziej boska / Andrzej Dragula // Ruch muzyczny. – 2014. – № 4. – Kwiecień. – S. 3–6.

Ольга Демчук. К вопросу о картине мира как парадигмы творчества О. Мессиаена. В статье анализируются мировоззренческие доминанты творчества О. Мессиаена – одного из выдающихся композиторов XX ст. Артикулируется теоцентрическая модель мира, инспирирующая творческую интенцию композитора.

Ключевые слова: О. Мессиаен, картина мира, музыкальная теология, теоцентризм, Индивидуум, Вера, природа.

Olha Demchuk. Concerning the picture of the world as a paradigm of creativity O. Messiaen. A paradigm of modern conception of the world is the philosophical concept «world view» which is in its initial meaning the universal integral intellectual formation of consciousness that leads the data of a lot of sciences to a single whole. It is the widest form of knowledge where the world is captured in its continuum. If transferring this conception into the artistic space, the «world view» appears to be the basic fundamental principle of artistic and creative vision of reality.

It is significant that the category «world view» (or world image) is one of the most actual problems of scientific reflection in the 20th century, in particular of the philosophical, culturological and artistic ones. Especially, when talking about the creative work of modern composers.

Music art is that logic which makes the connection between past and future, between Society and an Individual and its peculiarity lies in the fact that it represents the Universe Eternity in the best way. Naturally, every classical composer thinks about the matter of being and appears before us as a philosopher. The example of this is a French composer of the 20th century Olivier Messiaen and his world view which finds its expression in an artistic I, namely in creative work which opens to us a new page in modern music culture. Composer's world view is implemented in his world conception standpoints.

Analyzing philosophic intentions of the composer it is worth mentioning that Messiaen's world view belongs to a **theocentric** onewhich spiritual priorities are God and religion. Messiaen implemented high universal values (artistic and morally-ethical), which influence every person irrespective of their world view and attitude towards religion, into his creative work. Therefore, one of the most fundamental basics of Messiaen's theological world view is distinguished – Faith – which became his spiritual guide that leads all the creative life of the composer.

Messiaen assumed that he would not be able to write a single note without Faith. The emotional inception and freedom of spirit, which was the connecting link with God for him, allowed O. Messiaen to become **the founder of music theology of the 20th century.**

The second component of O. Messiaen's theocentric world view is the comprehension of Time which appears to be one of «the most amazing God's creations, since it is opposite to somebody who is eternal by their nature, to

somebody who does not have the beginning or the ending» [10, p. 8]. Personal sense of time count appears to be the leading theme of philosophical and aesthetic thinking of the composer, thus forming new conception of time count where time seems to be perceptible. Such an approach to interpretation of time helps the composer possess Time as a category which can be controlled. Therefore, O. Messiaen interprets Time dimension in a new way and approaches the eternity in the development of the concept of his works.

Next world view artistic dominating idea of O. Messiaen's creative work consists in the uniqueness and universality of the perception of sound tints. For the composer harmony and tune which have the quality to change, move and transform, become the colour. Messiaen did not establish priority neither for sound nor for colour and considered them to be interconnected. It is determined by the original attitude and it completes and extends the world view.

Another important factor is birds which Messiaen symbolically associates with God's heralds who bring composer «heavenly joy» [12, p. 157]. «At times of discouragement when I realize all the absurdity of my existence especially clearly, when sounds of any music seem to me sorrowful I remember a true face of music, forgotten in the forests, fields, mountains or on the sea coast – singing of birds. This is exactly what music lies in to me...» writes Olivier Messiaen who considers singing of birds to be the primary and most natural melody. Therefore, it distinguishes another constituent of his world view. It was not without reason that Messiaen called them his small teachers whose singing open new music material to a composer which he interpreted by means of instrumental music.

Uniqueness and individuality of the figure of Messiaen is concordant with the utterance of a German writer Hermann Hesse who points out that the hero is the one «who owing to nature and education reached almost complete dissolution of his personality in its hierarchical function, however, without losing that powerful fresh charm which is the basis of an individual's value and scent» [3, p. 23]. High spiritual matter of music as well as the system of religious images expressing the meaning of beauty, harmony and tragedy of the world, have become the basis of the theocentric world view of O. Messiaen whose creative work has become the global phenomenon of music culture in the 20th century.

Key words: O. Messiaen, world view, music theology, theocentricism, an Individual, Faith, nature.